

Kitolika bajka u interdisciplinarnoj teorijskoj mreži

Zipes, Jack. 2012. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. [Neodoljiva bajka: kulturna i socijalna povijest žanra]. Princeton/Oxford: Princeton University Press. 236 str. ISBN 978-0-691-15338-4

Proučavateljima i proučavateljicama dječje književnosti, a posebice bajki, američkoga kritičara i teoretičara Jacka Zipesa ne treba posebno predstavljati. Autor je zavidnoga broja znanstvenih studija (*Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*, 1979.; *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*, 1988.; *Fairy Tale as Myth, Myth as Fairy Tale*, 1994.; *Happily Ever After: Fairy Tales, Children and the Culture Industry*, 1997. da spomenemo tek neke od najpoznatijih) vrstan prevoditelj (priče braće Grimm, zbirke manje poznatih talijanskih i francuskih bajki i pripovjedaka), profesionalni pripovjedač i predavač (profesor emeritus njemačkoga jezika i komparativne književnosti na Sveučilištu Minnesota), riječju erudit i svojevrсни akademsko-medijski *celebrity*. Dosad nabrojano nesumnjivo će potaknuti čitatelja ili čitateljicu koji se spremaju uroniti u Zipesovo najnovije djelo da letvicu očekivanja postave prilično visoko. Dodamo li tomu još i hvalospjeve s korica knjige, među kojima se osobito ističe smjela tvrdnja Donalda Haasea, kao još jednoga od vodećih teoretičara bajki, kako je riječ o Zipesovu „*magnum opusu*“, ne ostaje mnogo prostora sumnji kako u rukama doista imamo rijetku publicističku poslasticu.

Neodoljiva bajka (The Irresistible Fairy Tale) sastoji se od sedam tematski srodnih, a stilski i metodološki raznolikih eseja, te dva ‘dodatka’ koje zbog odveć subjektivnog pristupa temi ne bismo mogli nazvati esejima. Ovakvo kombiniranje eseja u studije imali smo prilike vidjeti u, primjerice, *Sticks and Stones: The Troublesome Success of Children’s Literature from Slovenly Peter to Harry Potter* (2000.). Većina eseja (poglavlja) obrađuje teme kojima se Zipes već bavio u ranijim studijama, kao što je tome slučaj s teorijom mema, preuzetom od kontroverznoga Richarda Dawkinsa. Maksimalno pojednostavljeno, mem je neka vrst ‘kulturološkoga gena’, jedinica kulturne informacije poput utjecajne ideje, šale ili modnoga trenda, koja se, analogno širenju gena s organizma na organizam, širi s uma na um. Pri tom neki memi ‘izumiru’, dok se drugi nastavljaju širiti uz veće ili manje modifikacije. I priče su, reći će Zipes, memi koji se uvijek iznova preoblikuju u skladu s povijesnim, društvenim i kulturnim promjenama (17-20). Usprkos njenoj bezvremenosti i globalnoj popularnosti, narav i ‘neodoljivost’ bajke još uvijek nam izmiče. Čak su i pokušaji definiranja žanra, smatra Zipes, s obzirom na njegovu promjenjivu prirodu, unaprijed osuđeni na propast. S (relativnom) sigurnošću možemo ustvrditi tek da je bajka „hibridna“, tj. da tijekom svoga razvoja prikuplja i prisvaja „fragmente, informacije, motive i likove“ (20) iz drugih narativnih izvora. U tom je smislu, reći će Zipes, bajka nalik na kita koji preživljava hraneći se manjim ribama i neprestano se prilagođavajući mijenama u vlastitom okolišu. Ako je bajka kit, Zipes sebi dodjeljuje ulogu kitolovca i u zadaću si daje uhvatiti morsku neman u svoju, od interdisciplinarnih niti istkanu, mrežu te je potom rasporeti i analizirati sastav

njenoga želuca. Kroz sedam poglavlja autor prati i analizira razvoj i društvene, kulturne, povijesne, pa i medijske prilagodbe bajke, oslanjajući se pritom na spoznaje i metodološke aparate lingvistike, književne teorije, kulturne antropologije, evolucijske psihologije, kognitivne filozofije, biologije, folkloristike, sociologije, itd.

Svaki od poglavlja-eseja središnje pitanje neodoljivosti bajke promatra kroz drugačiju prizmu.

Prvo je poglavlje tako posvećeno pokušajima kontekstualizacije postanka bajke unutar povijesti jezika i komunikacije, kao i (Zipesu očito neodoljivoj) teoriji mema i memetičkih žanrova. Izloživši temeljne postavke o sposobnosti bajke da se prilagođava raznim društvenim, povijesnim i kulturnim kontekstima, Zipes se fokusira na relevantne povijesne trenutke, tj. na etabliranje bajke kao 'ozbiljnoga' literarnoga žanra, na pojedine slabije poznate autorice i sakupljačice bajki kao što su Mme d'Aulnoy, Božena Němcova i Laura Gonzenbach, kao i na nova čitanja i medijske aproprijacije bajki, poput filmske adaptacije bajke o Modrobradom redateljice Catherine Breilla i likovnih uradaka suvremenih umjetnica poput Dine Goldstein, Paule Rego i Kiki Smith, čija Crvenkapicom nadahnuta litografija *Born* [Rođena] krasi naslovnicu knjige.

Osim iscrpnim biografijama i analizama zbirki proizašlih iz ženskih pera, Zipes zanimanje za feminističku kritiku izražava i u poglavlju posvećenom ženskim likovima u bajkama (poglavito vilama i vješticama), koji su odigrali važnu ulogu u održavanju i propagiranju štetnih stereotipa o ženama. Poglavlja posvećena slabije poznatim autorima i autoricama i sakupljačima i sakupljačicama pripovjedaka (ranije spomenute dame, te talijanski liječnik i folklorist-amater Giuseppe Pitré) svakako su najvrjedniji dio *Neodoljive bajke* budući da im je, uz informiranje, namjera i ukazati na razna neistražena područja, nebrojene zbirke koje valja proučiti, analizirati, prirediti, prevesti... U trenutku kada je položaj ne samo folkloristike već i humanistike općenito u akademskoj zajednici problematičniji i ugroženiji nego ikada prije, krajnje je vrijeme, poručuje Zipes, za otkrivanje novih pravaca i interesnih sfera, ali i za jačanje napora uloženi u razjašnjavanje još uvijek problematičnih točaka, poput odnosa usmene i pisane književnosti.

Iako i sam nastoji rasvijetliti postanak bajke i rastumačiti njenu vlastitu *rags-to-riches* priču od marginalnoga usmenoga žanra do središnjega kulturnoga narativa, Zipes se opetovano ograđuje od pokušaja ispisivanja povijesti bajke. Objašnjenje za ovaj zazor krije se u dva 'dodatka' u kojima se autor obrušava na dvije recentne studije koje nude alternativna viđenja povijesti bajke. Prema Zipesu, Ruth B. Bottigheimer (*Fairy Tales: A New History*) i Willem de Blécourt (*Tales of Magic, Tales in Print: On the Genealogy of Fairy Tales and the Brothers Grimm*), za koje je nastanak bajke neodvojiv od pojave tiska, predstavnici su „senzacionalističke“ (173) i „redukcioniističke“ (158) znanosti čije „žaljenja vrijedne znanstvene napore“ valja oštro osuditi i javno razotkriti kao „obmanjujuće“ i nedovoljno argumentirane (usp. xii). Bottigheimer, koja kao rodonačelnika žanra tzv. 'bajke o usponu' (*rise fairy tale*) navodi talijanskoga pripovjedača Giovana Francesca Straparolu, a za proces transmisije bajki tvrdi da se odvijao u smjeru obrnutom od onog opće prihvaćenog (tj. bajke

su se najprije pojavile u pisanom/tiskanom obliku, a potom postale dio usmene tradicije), Zipes zamjera što svoj rad temelji isključivo na pretpostavkama, nagađanjima i nepouzdanim podatcima (166). No čini se kako mu najviše smeta 'prijezir' koji Bottigheimer pokazuje prema pripadnicima tzv. 'običnog puka', kojima (navodno) osporava svaki kreativni impuls (172). Iako se i njega kritizira zbog propovijedanja vjere u prvenstvo pisane, a ne usmene riječi, valja reći kako de Blécourt ipak bolje prolazi od svoje kolegice. Zipes, naime, njegov rad naziva „divljenja vrijednim“ dok će za njegove argumente reći da ih, temeljnoj pogrešnosti usprkos, valja shvatiti ozbiljno (175). Zaključno, oba zagovornika pisane povijesti bajke, s kojima se Zipes obračunava, nemaju zapravo čime potkrijepiti svoje senzacionalističke tvrdnje. Iako se većini Zipesovih zamjerki doista nema što prigovoriti, njegov se pravednički gnjev ipak doima ponešto pretjeranim. Na kraju krajeva, nije li ovim kontroverznom naslovima (ma koliko 'obmanjujući' oni bili) uspjelo upravo ono što i sam Zipes svesrdno zagovara, tj. probuditi uspavanu (da ne kažem ustajalu) disciplinu pozivom na diskusiju i preispitivanje pojmova i koncepata koji se uzimaju zdravo za gotovo?

U konačnici, *Neodoljivoj bajci* ipak je moguće odoljeti. No iako su neke od teza i tema obrađenih u ovoj studiji poznate iz njegovih ranijih radova, Zipesu valja priznati zavidnu erudiciju i lakoću znanstvenog pripovijedanja. Titula Zipesova *magnum opusa* možda joj i ne pristaje, no usprkos tomu, *Neodoljiva bajka* predstavlja intrigantno i zanimljivo štivo, bogato vrelo intelektualnih poticaja i smjernica za buduće istraživače/ice.

Nada Kujundžić